

VICENT JOSEP ESCARTÍ.
From Renaissance to Renaissance.
(Re)creating valencian culture (15th-19th c.).
Santa Bàrbara: Publicacions eHumanista, 2012. 316 p.

Carles Fenollosa Laguarda
Universitat de València

Fins fa ben poc, la literatura catalana escrita entre el segle XVI fins la Renaixença havia estat batejada lapidàriament com a *literatura de la Decadència*. És així, per exemple, com apareix –molt desigualment, tot siga dit– en la monumental *Història de la Literatura Catalana* de Martí de Riquer. Una visió negativa que s'estengué durant bona part del segle XX, i que, alhora que consolidava tòpics, desmotivava estudis acurats. Malgrat algunes paraules més amables cap al període i de reticències cap al terme *decadència* com les de Fuster, la manca d'estudis sobre la literatura moderna en català l'ha continuada arraconant majoritàriament amb el terme *Decadència*. A poc a poc, però, cada nou estudi acurat ens fan matisar –i molt– aquesta visió tradicionalment negativa de la literatura dels segles XVI, XVII, XVIII i primera part del XIX.

És el cas de *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)*, del professor de la Universitat de València Vicent Josep Escartí, un recorregut transversal per la literatura i la cultura escrita al País Valencià entre

el segle XVI i el XIX, amb exemples concrets i alhora representatius d'aquest període sovint desconegut o malinterpretat, víctima, com comentem, de la confusa etiqueta *Decadència*. Així, s'incideix de manera especial en la quantitat i varietat d'obres produïdes en el territori valencià durant l'època, dins els respectius corrents estètics del moment. Una vitalitat literària que, com apunta Escartí, es donava contra tot pronòstic. Com ben clarament comenta Antoni Ferrando al pròleg introductor de l'obra, el d'Escartí és un "tour-de-force in the field of the culture and literature of the País Valencià in the Modern period" (p. 11).

L'obra s'organitza en tres seccions composades de vuit estudis sobre el període, que segueixen un ordre cronològic. La primera d'aquestes, arplega un grapat d'anàlisis sobre alguns temes clau de la cultura valenciana del segle XVI, com són la historiografia i la difusió de les obres d'Ausiàs March més enllà de terres valencianes, especialment a Castella. La segona avança temporalment i es situa en el XVII i el XVIII valencians, amb dos grans blocs: l'ús continuat del català en la poesia barroca valenciana i l'anàlisi de dues obres històriques molt representatives del període: les *Notícies de València i el seu regne* (1661-1679) de Joaquim Aierdi, i la *Vida del pare Pere Esteve* (1760) de Leopold Ignasi Planells, tots dos textos editats per primera vegada per Escartí, anteriorment.¹ La tercera i última secció és una ullada sobre l'Època Moderna, amb dos estudis més generals, el primer dels quals analitza la història del controvertidíssim terme *Decadència*; mentre que el segon s'apropa a la literatura memorialística de l'època, tema ben conegut per Escartí, qui, no debades, va publicar ja fa anys un volum amb el títol *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*.²

¹ Es tracta dels volums: AIERDI, J. *Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679*. A cura de V. J. Escartí. Barcelona: Barcino, 1999; i ESCARTÍ, V. J.: *La Vida del pare Pere Esteve, de Leopold Ignasi Planells (1760)*. Dénia: Parròquia de l'Assumpció, 2006.

² ESCARTÍ, V. J. *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València: Tres i Quatre, 1998.

Així doncs, com hem comentat, la primera de les seccions aborda, entre d'altres, la historiografia durant el segle XVI valencià. El primer dels treballs, *Narrar la historia remota de un país: Beuter y la "Història de València"*, reflexiona al voltant de l'obra de Pere Antoni Beuter, –intelectual valencià, miembro del clero, con voluntad de historiógrafo y con influencias de Erasmo– (p. 50), autor de la *Primera part de la Història de València*, una monumental història del País Valencià que s'enfonsa als segles més llunyans –fabulant sobre aquells temps–, que l'autor ampliaria i traduiria més endavant al castellà, la llengua de la monarquia hispànica. Nascuda a partir del sermó del tercer centenari de la conquesta que se li encarregà a Beuter, el 1538, la *Primera part* –que va ser publicada per Escartí ja fa alguns anys³– s'ocupa només de la *suposada*, en part, història antiga del país, des de la creació fins la conquesta cristiana, mentre que en un segon volum Beuter s'ocuparia monogràficament de la conquesta jaumina i, finalment, la resta de la història fins els dies de l'autor, que hauria d'haver-se publicat en un tercer volum que no sabem si s'arribà a redactar.

Especialment notòria des de l'òptica literària és la primera part, farcida d'una gran dosi de fabulació i manca de rigor historiogràfic gens casual ni inconscient, com comenta Escartí després de repassar detingudament la biblioteca de l'eclesiàstic: “Beuter conectava con una tendencia generalizada de los historiadores humanistas: la de encontrar los orígenes y defender la tradición propia ante la primacía de Roma y su apabullante antigüedad” (p. 59). En poques paraules, “Beuter había construido un edificio con la mítica que necesitaba la ciudad y el reino de Valencia” (p. 60). El resultat, tot plegat, va ser una *narració* de la Història molt notable, que persistiria com a font d'autoritat fins a segles després, malgrat les seues errades evidents, que també varen ser criticades pels historiadors successius.

---

³ BEUTER, P. A.: *Primera part de la Història de València*. A cura de V. J. Escartí. València: Publicacions de la Universitat de València, 1998.

Pel que fa al segon dels estudis, *Les edicions cinccentistes d'Ausiàs March: la via d'accés a Castella*, Escartí es proposa “remarcar cómo, en el siglo XVI, el poeta valenciano más universal pasó a integrarse en la cultura de Castilla, gracias a las diferentes ediciones que se llevaron a cabo tanto en Valencia (...) como en Barcelona”, segons assenyala al pròleg del volum (p. 28). Així, ressegueix l'ombra de March durant el cinc-cents a través de les edicions de la seua obra. La primera, de 1539 a València i obra de Baltasar de Romaní, anava adreçada a Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, i, per aquesta raó, segons Escartí, adjuntava a l'original una traducció en castellà. A més a més, Romaní exporgava de referències no desitjables la poesia de March, alhora que la lliurava de la mirada de la Inquisició: “Romaní volgué un March ‘moral’, al gust de l'ambient social en què es movia (...) i en res no suspecte d'heretgias” (p. 73).

Amb la versió de Romaní —que ja va estar editada i comentada per Escartí amb anterioritat⁴— s'obria, però, una porta cabdal: la de la literatura castellana, atés que aquesta edició es reeditaria el 1553, 1562 i 1579. A banda, a més a més, trobem la de Montemayor amb tres edicions, el 1560, 1562 i 1579. D'aquesta manera, amb l'acceptació del públic, March quedava incorporat “de ple al món del Renaixement castellà, al qual ja havia passat a formar part, en certa mesura, gràcies als versos de Boscà i Garcilaso” (p. 81). I és que precisament foren Boscà, primer, i el seu amic Garcilaso després, els poetes en castellà que reberen més clarament la influència de March. No foren els únics, però; i al llistat podem afegir Diego Hurtado de Mendoza o Gutierre de Cetina, entre d'altres. Tot plegat, la influència s'estengué al llarg de tot el segle XVI castellà, “especialment en els seus millors poetes: en aquells que s'apartaven de la tradició de l'escola castellana i buscaven en les novetats que provenien d'Itàlia una eixida digna per a las seua poesia” (p. 91).

---

⁴ ESCARTÍ, V. J.: *La primera edició valenciana de l'obra d'Ausiàs March*. 2 vols. València: Fundació Bancaixa, 1997.

En la mateixa línia d'exportació cultural valenciana a Castella al segle XVI es situa el tercer dels estudis del volum que comentem, *Els escrits jaumins de l'humanista Bernardí Gómez Miedes (1582 i 1584)*, on s'analitza la pervivència del *Llibre dels feits* del rei Jaume I als textos valencians del cinc-cents, especialment en el cas de l'obra de Miedes *Historia del rey don Jayme*. Una pervivència sovint motivada per la voluntat d'incidir en la figura del rei i en la concepció de la monarquia. Jaume I era vist, en temps de moriscos, com un rei reconquistador, però també just i proper al poble, “les característiques que es volien per al governant ideal, des dels postulats del Renaixement i de l'humanisme cristià” (p. 100). Així, també, ho volia Miedes, aragonès intel·lectualment format a València, que arribaria a ser bisbe d'Albarrasí. El 1582, de fet, eixia a la llum la seua paràfrasi llatina de l'obra del rei Conqueridor, per a elevar-la a clàssic i universalitzar-la.

A la traducció llatina s'afegiria dos anys més tard la castellana –amb edició fac-símil recent, prologada també per Escartí⁵–, amb què l'eclesiàstic pensava haver-la traduïda a “las dos más generales y más estendidas lenguas que hoy se hallan en el universo” (p. 115). A banda d'aquest desig d'universalització, en l'obra de Miedes subjau també, apunta Escartí, “la seua voluntat d'historiar una part del passat de la Corona d'Aragó amb la intenció de deixar per escrit la seua visió sobre determinades coses i, encara, d'oferir models per als futurs governants” (p. 115).

El quart dels treballs, *Escrits valencians del barroc: textos i contextos d'una literatura en català, especialment en poesia*, s'apropa al fenomen poètic durant els segles XVII i XVIII, aleshores especialment lligat al concepte de festa –tant religiosa com civil–, en una panoràmica general. Una idea que es reitera al llarg del text, ja que “la fiesta barroca, en Valencia, no podía comprenderse sin su porción de literatura y, en especial, de poesía” com ens adverteix Escartí al pròleg

---

⁵ GÓMEZ MIEDES, B. *La historia del muy alto e invencible rey don Jayme de Aragón*. Ed. facs. Amb pròleg de V. J. Escartí. València: Generalitat Valenciana, 2008.

(p. 30), una festa literària manuscrita o oral, popularista, que rarament es materialitzava en una edició. Una festa, d'altra banda, útil per al poder polític o religiós que, conscient d'això, es preocupava perquè el missatge fóra ben comprés pel poble. És així com trobarem que la llengua escollida és sovint el català, cosa que matisa, i molt, nombroses opinions vessades fins ara sobre el període, basades majoritàriament en l'estudi de la lletra impresa.

D'aquesta manera, la llengua pròpia no desapareix, sinó que s'acomoda en l'oralitat i el text manuscrit, declamat en públic en justes poètiques, festes re-ligioses, sermons, etc. Bona mostra d'això suposa el *Coloquio entre un religioso mercenario y un labrador*: “Esta és la causa perquè/ escrich yo hui en valencià/ que és rahó que a nostra llengua/ la usem al cap de cent anys,/ y és cert que no tots entenen/ tots los termes castellans” (p. 147). Clar i ras. Un altre dels exemples referits per Escartí és el del notable poeta Pere Jacint Morlà, de qui es conserven 4000 versos, dels quals, precisament, 3200 són destinats a certàmens i acadèmies, és a dir, al consum oral. És en l'àmbit de l'oralitat, doncs, on el català conserva un lloc destacat durant el barroc, —emmascarat sovint per la lletra impresa” (p. 159), on la llengua nacional reculava clarament.

Sense deixar el segle XVII, el cinqué dels estudis, *Dades sobre Joaquim Aierdi i les Notícies de València i son Regne (1661-1679)*, analitza el considerat com a millor dietari del barroc valencià. Aierdi, beneficiat de la catedral de València, és una figura ben coneguda per Escartí, i no debades fou objecte de la seua tesi doctoral, on s'editava per primera vegada aquest dietari, del qual només ens han quedat dos dels, almenys, set volums de què sabem que va constar. Una obra de qualitat, on el propi autor no sol aparéixer significat, però que repassa la vida de la ciutat i del Regne i les notícies que s'hi produeixen o que arriben de lluny. Les temàtiques tractades per Aierdi són moltes, especialment la religiosa, que ocupa vora la meitat del dietari, amb celebracions, processons, etc, però també la de la violència social, tan present al barroc valencià, o la política de la monarquia o la local.

Un dels aspectes més interessants del dietari, i sobre el qual Escartí para especial esment, és el de les opinions personals que s'escolen entre les seues línies i deixen veure la seua visió del món. Aierdi es mostra, en primer lloc, defensor de l'església, fins i tot per davant de la monarquia, a qui critica quan atemp-ta contra els interessos de la primera. També es mostra àcid contra alguns vir-reis i la resta de la maquinària de l'administració de justícia al regne, llevat del duc de Ciudad Real, virrei. En la mateixa línia de desconfiança es situen els llauradors, per als quals no estalvia crítiques; contràriament, per exemple, a la simpatia que mostra pels jurats del cap i casal. Vist tot això, Escartí no dubta a afirmar que el dietarista "s'identificava socialment més amb els *ciudadants*" (p. 180). Finalment, Aierdi aborda l'estament eclesiàstic, on es mostra especialment dur contra els frares. Un viatge ideològic que, al capdavant, dibuixa la visió del món d'un beneficiat eclesiàstic i, de retop, un traç del barroc valencià. L'últim dels estudis que podríem considerar "monogràfics" és *Notícia de la Vida del pare Pere Esteve*, de Leopold Ignasi Planells (1760), una obra de nou poc coneguda, fins i tot dins els cenacles erudits, on se'l considerava un manuscrit perdut, víctima de l'oblit, malgat que Roc Chabàs l'havia referenciat al segle XIX. Recuperat fa poques dècades per Nicolau Primitiu, fou publicat per primera vegada juntament amb un estudi pel mateix Escartí. La *Vida del pare Pere Esteve* és, en realitat, la *versió* resumida que féu Planells d'una obra escrita en castellà al segle XVII, per Cristòfor Mercader, en què es contava la vida del franciscà de Dénia Pere Esteve. Una *versió* de literatura didàctica i pietosa que, no debades, volia acomplir una funció ben concreta: arribar al públic que el text de Cristòfor Mercader, en castellà, no podia assolir. Per a Escartí, la de Planells, de qui desconeixem pràcticament tot llevat que es declara natural de la capital del regne, és "sin lugar a dudas, el texto en prosa valenciano más importante del siglo XVIII" (p. 31), només comparable a la *Rondalla de Rondalles* de Lluís Galiana.

Com ja hem apuntat, *From Renaissance to Renaissance* tanca amb dos treballs de caire més generalista. Es tracta de l'inèdit *Decadència y literatura de la*

Edad Moderna en tierras valencianas i de *Noticia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV al XIX*. El primer aborda una idea que es repeteix al llarg de l'obra, però que en aquest estudi es tracta de manera concreta: la controvertida etiqueta historiogràfica de *Decadència*. Escartí s'apropa a les visions que en donaren estudiosos tan cabdals com Joan Fuster –el primer a qüestionar la validesa del terme– i, finalment, analitza la persistència d'una literatura *digna* en català a terres valencianes entre els segles XVI i XIX. El segon dels treballs, s'apropa a la memorialística valenciana medieval i moderna, amb una anàlisi de bona part dels textos del gènere coneguts fins ara –un corpus, no cal dir-ho, que s'anirà ampliant–, com el de Porcar, Aierdi o Català de Valleriola. Textos, els del XVI i XVII, que –esdevenen 'reflex' del món– i on rarament apareix l'autor directament, circumstància que es matisarà en segles posteriors. Tot plegat, autors i obres que tornen a demostrar la continuïtat de l'ús del català en aquests àmbits, que va persistir fins a mitjans del segle XVIII, quan el castellà es fa totalment dominant.

En resum, *From Renaissance to Renaissance. (Re)creating Valencian culture (15th-19th c.)* agrupa un conjunt de treballs clau que, com comentàvem al començament, evidencia inevitablement les carències del terme *Decadència*, alhora que posa sobre la taula la riquesa i vitalitat d'una literatura barroca molt sovint desconeguda. Una literatura que es situa lluny, és de veres, de les sublimacions del Segle d'Or i de l'ús majoritari entre els escriptors d'altres segles, però també, cal no oblidar-ho, del desert literari de què sovint s'ha parlat amb més autoritat que informació. Escartí, per la seua banda, no pot ser més clar, en parlar precisament del final d'aquesta època: «Si la castellanització hagués estat tan profunda com en alguns casos determinats s'ha arribat a afirmar, no s'entendrien de cap de les maneres uns escrits com els de Ferrandis, Planells o els mateixos col·loquis o raonaments del període, que fan servir la llengua del país per tal d'arribar al màxim possible de la població» (p. 211).